

Bronius MASKULIŪNAS

*Šiaulių universitetas***REFLEKSYVUMO RAIŠKA JOKŪBO MORKŪNO *POSTILĖS* PERIKOPĖSE**

Straipsnyje norima aptarti kai kuriuos refleksyvumo raiškos momentus Morkūno *Postilės* perikopėse lyginant jas su Rėjaus *Postilės* atitikmenimis. Refleksyvumas lietuvių kalboje gali būti reiškiamas sangražinio įvardžio kilmininku *savo*, įvardžio šaknies *sav-* derinamosiomis formomis, sangražinio įvardžio naudininku *sau*, sangražiniais (ir nesangražiniais) veiksmažodžiais bei implicitiškai – nesant nurodymo apie objekto priklausymą kitam subjektui (plg. G e n j u š e n e 1984, 98; R o s i n a s 1988, 167–168). Aiškiai dominuojanti senuosiuose raštuose yra įvardinė refleksyvumo raiška, be to, ji labiausiai skiriasi nuo dabartinės kalbos, todėl įvardiniai refleksyvai čia ir aptariami.

Refleksyvas vartojamas tada, kai veiksmas nukreipiamas į patį veiksmo atlikėją (C h r a k o v s k i j 1990, 160). Vykstant refleksyvacijos procesui, sangražinis įvardis pakeičia visų nerefleksyvinių įvardžių formas. Refleksyvizacijos procesas iš esmės yra substitucijos procesas, nes sangražinį įvardį galima laikyti nesangražinių įvardžių substitutu, kuris, būdamas neutralus asmeniui, skaičiui ir giminei, nesangražinių įvardžių formas susieja su veiksmo subjektu. Keičiantis komunikacijos akto dalyvių vaidmenims, sangražinių įvardžių paradigmos nesikeičia (žr. R o s i n a s 1996, 53–56).

Seniesiems lietuvių raštams būdingi du įvardinių refleksyvų vartosenos modeliai: I – neutrali asmens, skaičiaus ir giminės atžvilgiu sangražinio įvardžio vartoseną; II – nerefleksyvinių įvardžių refleksyvinė vartoseną pirmojo ir antrojo asmens sferoje; refleksyvinės formos šiuo atveju vartojamos tik trečiojo asmens sferoje. Dabartinėje lietuvių kalboje vartojamas tik I iš pateiktųjų refleksyvų vartosenos modelių. Kurį laiką manyta, kad ir II modelis yra taisyklingas, būdingas lietuvių kalbai (B e z z e n b e r g e r 1877, 254–256). Vėliau tokia nuostata pagrįstai suabejota (P a l i o n i s 1967, 192–195) ir įrodyta, kad tik pirmasis modelis yra lietuviškas, nes jau baltų epochos laikais sangražiniai įvardžiai buvę indiferentiški asmens, giminės ir skaičiaus kategorijų požiūriu (R o s i n a s 1973, 161–169; R o s i n a s 1988, 175–179).

Lietuvių senuosiuose raštuose vyrauja II modelis. Tai akivaizdžiai matyti palyginus keletą skirtingų XVI–XVII a. lietuvių raštijos paminklų¹. Abiejų modelių konstrukcijų santykis matyti iš 1 lentelės²:

1 l e n t e l ė. **Refleksyvumo raiškos modelių santykis**

Šaltinis	Refleksyvų vartosenos modelis	
	I	II
DP	25%	75%
BP	44%	56%
PS	26%	74%

II, nelietuviško, modelio vyravimas senuosiuose raštuose aiškintinas svetimkalbių originalų bei apskritai svetimų kalbų įtaka tuometiniams lietuvių autoriams, nes refleksyvų vartoseną lietuvių ir beveik visose įtaką galėjusiose daryti kalbose yra skirtinga. Be to, galvoje būtina turėti ir originalumo požiūriu nevienalytę postilių struktūrą, t. y. reikia skirti refleksyvumo raišką perikopėse ir pamoksluose. Tokio atskyrimo būtinybę patvirtina 2 lentelės duomenys:

2 l e n t e l ė. **Refleksyvumo raiška postilių perikopėse ir pamoksluose**

Šaltinis	Refleksyvų vartosenos modelis			
	Pamokslai		Perikopės	
	I	II	I	II
DP	29%	71%	10%	90%
BP	51%	49%	9%	91%
PS	27%	73%	1 ³	0

Kaip matyti, perikopėse antrasis modelis viršija pirmąjį 9–10 kartų. Tuo tarpu pamoksluose antrojo modelio konstrukcijų už pirmojo daugiau tik apie 2,5 karto.

¹ Medžiaga pateikiama iš skirtingiems XVI–XVII a. raštų variantams atstovaujančių to paties pobūdžio šaltinių: Jono Bretkūno *Postilės*, Mikalojaus Daukšos *Postilės*, Konstantino Sirvydo *Punktų sakymų*.

Rengiant straipsnį naudotasi Jono Bretkūno *Postilės* ir Baltramiejaus Vilento *Evangelijų bei Epistolų* kompiuterinėmis žodžių formų konkordancijomis, kurias sudarė LKI Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus darbuotojai: habil. dr. Saulius Ambrazas (darbo vadovas), dr. Ona Aleknavičienė, Ričardas Petkevičius ir Vytautas Zinkevičius (programuotojas).

² Kadangi trečiojo asmens sferoje refleksyvų vartoseną vienoda abiem modeliams, tai skaičiuotos tik 1 ir 2 asmens sferos konstrukcijos. Be to, kad medžiagos apimtis būtų panašaus dydžio, Daukšos *Postilės* čia pateikti tik antrosios dalies (p. 377–627) duomenys.

³ *Punktų sakymų* perikopėse aptikta tik viena kalbamoji refleksyvinė konstrukcija, todėl parodyti abiejų refleksyvumo raiškos modelių santykį šiuo atveju nėra galimybės.

O Bretkūno *Postilės* pamoksluose I modelis netgi dažnesnis. Tokį nevienodą abiejų modelių konstrukcijų santykį pamokslų tekstuose ir perikopėse galima paaiškinti skirtingu šaltinių originalumo laipsniu. Visos evangelijų ištraukos atkeliavusios iš klasikinių kalbų (tiesiai arba per lenkų ar vokiečių kalbas), kuriose refleksyvų vartoseną skiriasi nuo lietuvių kalbos. Todėl visiškai suprantamas toks ryškus antrojo modelio vyravimas perikopėse.

Kalbant konkrečiai apie Morkūno *Postilę* ir jos originalą – Rėjaus *Postilę*, pastebėtina, kad iš esmės viskas, kas čia buvo pasakyta, refleksyvumo raiškos požiūriu tinka ir lenkų kalbai: joje taip pat veikia vadinamoji refleksyvacijos taisyklė, pagal kurią, sutapus turėtojui ir veiksmo subjektui, prieš objekto vartojamas ne savybinis, o savybinis sangražinis įvardis (KPSBJ 124). Lygiai taip pat to laikotarpio lenkų raštams būdingi du minėtieji refleksyvų vartosenos modeliai. Skirtumas tik tas, kad lenkų kalboje nevartojamas nekaitomasis sangražinio įvardžio kilmininkas, čia, kaip minėta, vartojamas savybinis sangražinis įvardis. Tačiau čia vėlgi pasakytina, kad derinamųjų ir nederinamųjų formų vartosenos santykis lietuviškuose raštuose lyginant juos su lenkiškais atitikmenimis nėra aktualus. Tiek kaitomosios, tiek nekaitomosios formos vartojamos sinonimiškai, be kokių nors semantinių skirtumų, plg.:

- a) Mt 11,2 nufiuntęs du ižgi páfiuntiniu fáwa biłoia MP 11
Lk 2,39 fugriža ing Gálileą mieftą fawa Nažáret MP 43
Mt 2,12 kitu kieliu páreio žjámena fawo MP 53
- b) Lk 2,7 ir pagimde funu fáwa pirmgimi MP 24
Jn 2,11 ir apreyškíe šłowę fawą MP 68
Lk 14,21 atfákie tátáy Ponuj fawamui MP 232

Iš pavyzdžių matyti, kad įvardžių nekaitomųjų formų galūnėje kartais vartojama *a*, kartais *o*. Tokia gretiminių formų su redukuotu nekirčiuotų galūnių vokalizmu vartoseną buvo būdinga daugeliui XVI–XVII a. lietuvių autorių (žr. Z i n k e v i č i u s 1988, 61, 72). Šiuo požiūriu dar galima palyginti tokį pavyzdį:

Mt 21,7–8 vždeia ant ią rubus fáwá [...] daug žmoniū rubus kloia fáwo MP 249

Apskritai pasakytina, kad senuosiuose lietuvių raštuose dominuoja būtent savybiniai kilmininkai, o ne derinamosios savybinių įvardžių formos⁴. Išimtį čia sudaro tik Daukšos tekstai, atstovaujantys tam pačiam (viduriniam) raštų kalbos variantui, kaip ir Morkūno *Postilė*. Tokios iš bendro konteksto išsiskiriančios Daukšos vartosenos priežastis nėra aiški. Aiškinimas lenkiškojo originalo įtaka nebūtų labai įtikinamas, nes ir Morkūno *Postilė* bei kai kurie kiti šio kalbos varianto raštai versti iš lenkų kalbos.

⁴ Išsamiau žr. M a s k u l i ū n a s 2003, 163–168.

Taigi peržvelgus Morkūno *Postilės* perikopes, užfiksuotos 202 įvardinės refleksyvinės konstrukcijos. Iš jų tik 4 – pirmojo ir antrojo asmens sferos I modelio konstrukcijos. II modelio pirmojo ir antrojo asmens sferos konstrukcijų rasta 69. Visos likusios yra trečiojo asmens sferos konstrukcijos. Tai, kad ryškiai vyrauja II, nelietuviškasis, refleksyvumo raiškos modelis, yra dėsningas faktas, turint galvoje, kad tirta buvo būtent perikopių medžiaga, nes, kaip minėta, ta pati tendencija yra ir kituose to laikotarpio raštuose.

Pasižiūrėjus konkrečiau, matyti, kad daugiausia esama 3-ojo asmens sferos konstrukcijų. Tai natūralu, nes 3-asis asmuo vartojamas dažniausiai. Toliau pagal dažnumą pasiskirsto II modelio vienaskaitos 2-ojo asmens (35 konstrukcijos) ir 1-ojo asmens (20 konstrukcijų) konstrukcijos. Gerokai mažiau daugiskaitos konstrukcijų – 2-ojo asmens sferos – 12, o pirmojo asmens sferos – tik 2. I modelio konstrukcijų užfiksuota, kaip minėta, keturios: dvi vienaskaitos 1-ojo asmens sferos ir po vieną vienaskaitos 2-ojo asmens ir daugiskaitos 1-ojo asmens sferos konstrukciją. I modelio daugiskaitos 2-ojo asmens sferos konstrukcijų neužfiksuota.

Morkūno įvardinius refleksyvus palyginus su atitinkamomis Rėjaus *Postilės* konstrukcijomis, užfiksuotos 64 nesutampančios refleksyvinės konstrukcijos, t. y. maždaug trečdalis visų aptariamųjų konstrukcijų. Kokia galėtų būti tokių didelių neatitikimų priežastis? Čia reikia prisiminti senųjų raštų tyrėjų teiginius, jog dauguma XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės autorių naudojami Rytų Prūsijos lietuviškais leidiniais. Ypač dažnai buvę naudojami Baltramiejaus Vilento 1579 metais išleistų *Evangelijų bei Epistolų* tekstai⁵. Manoma, kad Morkūnas, versdamas Rėjaus postilę, perikopių tekstų savarankiškai nevertė, o pasinaudojo minėtuoju Vilento šaltiniu⁶. Kiek tokius teiginius remia refleksyvumo raiškos Morkūno *Postilės* perikopėse analizė? Norint tai išsiaiškinti, minėtosios nesutampančios Morkūno ir Rėjaus postilių refleksyvinės konstrukcijos buvo palygintos su Vilento *Evangelijų bei Epistolų* atitikmenimis. Panašaus pobūdžio Mikalojaus Daukšos *Postilės* perikopių tyrimas⁷ parodė, kad kartais tikslingas yra ir aptariamųjų refleksyvų lyginimas su lotyniškosios *Vulgatos*, kaip vieno iš dažniausių Evangelijų vertimo šaltinių, atitikmenimis.

Taigi kokie yra Morkūno ir Rėjaus refleksyvumo raiškos nesutapimai? Dažniausiai nesutampa I ir II modelio konstrukcijų vartojimas. Morkūno *Postilėje* vartojamą II modelio konstrukciją Rėjaus *Postilėje* paprastai atitinka I modelio konstrukcija, plg.:

⁵ Išsamiau žr. Palionis 1967, 13–14.

⁶ Žr. Biržiška 1957, 12; 1990, 198.

⁷ Žr. Maskuliūnas 2000, 107–124.

Mt 2,15

Iš Egiptu páwadinau funa mána MP 39
z Egiptu wyzwal Syná fwoiego RP 82
Ífch Egiptu pawadinau Sunu mana EE 140

Lk 6,41–42

kam regi kriřlá akiie broliá tawá / o rařta akiie tawá nefidaboghi MP 249
Cžemu ty vpátruieř žďziebłko w oku brátá fwego / á bierzmánie mozeř obácžyc w włafnym oku fwoim RP 535
kam regi kriřla akęę brolia tawa / a rařta akęę tawa neffidaboghi? EE 90

Lk 5,4

vřłaiřkite tinklus iufu ant walkřmá MP 255
rozřucie ćieći fwoie ná obłow RP 547
vfchleifkit tinklus řłřfu / ant walkřřma EE 91

Iř pavyzdžiu matyti, kad lenkiřkajame tekste pateiktai atvejais vartojama I modelio konstrukcija, Morkūnas visur renkasi II modelio refleksyvumo raiřką. Lygiai tokie pat refleksyvai vartojami ir Vilito bei *Vulgatos* tekstuose. Sugretintos konstrukcijos aiřkiai rodo, kad Morkūnas tiesiog paraidžiui jas nurařęs nuo Vilito.

Prieřingas atvejis, kai lenkiřko teksto II modelio konstrukcijá lietuviřkame tekste atitinka I modelio konstrukcija, uřfiksuotas tik vienas, plg.:

Lk 6, 42

Kłáydune / iřřmefk pirm rářtá iř akies řáwa MP 249
Pokryty cřłowiecže / wyrřuc pierwey bierzmo z oka twoiego RP 536
Kłaidune / ichmefk pirm rařta ifch akies tawa EE 90

Įdomu tai, kad řiuo atveju Morkūno konstrukcija nesutampa né su vienu iš pateiktų řaltinių, – Morkūnas čia vienintelis vartoja lietuviřką refleksyvumo raiřkos modelį. Tiek Rėjaus, tiek Vilito tekstai veikiausiai yra paveikti *Vulgatos*, plg.:

Lk 6, 42 Hypocrita, eice primum trabem de oculo tuo V

Vadinasi, řiuo atveju būtų galima kalbėti apie savarankiřką Morkūno vertimá.

Kitas refleksyvų vartosenos Morkūno ir Rėjaus postilėse neatitikimų tipas – pažyminio, t. y. řiuo atveju įvardžio, vieta pažymimojo řodžio atžvilgiu. Pažyminis vartojamas prepoziciřkai arba postpoziciřkai. Tiek lietuvių, tiek lenkų senuosiuose rařtuose vyrauja postpozicinė pažyminio vartosena⁸. Tais atvejais, kai řiuo požiūriu vartosena nesutampa, prepozicinis pažyminis paprastai fiksuojamas Morkūno *Postilėje*. Prieřingo atvejo neuřfiksuota. Tėra vienintelis pavyzdys, kai pažyminis prepoziciřkai vartojamas abiejuose řaltiniuose, plg.:

⁸ Išsamiau apie tai žr. *Vasiliauskienė* 1997, 104–121.

Jn 3,16

ghis fáwá funu wienagimi dawe MP 219
dał fwego iednego Syná RP 469
ghis fawa funu wienaturti dawe EE 78

Kitais neatitikimų atvejais pažyminio prepozicija būdinga tik Morkūnui, plg.:

Mt 22,5

eiá wienas ant fáwa lauká / o ántras ant fawo prekifto MP 354
rozefli fię / ieden do wši fwoiey / drugi tež po kupiectwach fwoich RP 742
eia wienas ant fawa lauka / a antras ant fawa preknftas EE 119

Mt 9,25

imk tawa patalá ir eyk MP 349
wezmi lofsko twoie / á idž RP 729
imk tawa patalá / ir eik namûfna EE 118

Iš pateiktųjų pavyzdžių matyti, kad Morkūno refleksyvų vartoseną čia vėlgi visur visiškai sutampa su *Evangelijų bei Epistolų* atitikmenimis.

Aptikta keletas tokių atvejų, kai toje pačioje konstrukcijoje fiksuojami abu minėtieji neatitikimai, t. y. I – II modelių vartosenos neatitikimas ir pažyminio prepozicija – postpozicija, plg:

Mt 13,27

wiefspatie / ár ne giarą feklą ant táwá dirwos páfeiey MP 83
Pánie izáeš ty był nie dobrego našienia nášiał ná rolí fwoiey RP 176
Wiefchpatie / er ne giera fekla ant tawa dirwas páfieieņ? EE 31

Lk 16,25

tu geray tureieif táwo giwatoy MP 237
ty wiele dobrego zážywał zá žywotá fwoiego RP 509

Kaip matyti, Morkūno *Postilėje* vartojamas II refleksyvumo raiškos modelis ir prepozicinis pažyminys, o Rėjaus *Postilėje* – I modelis ir postpozicinis pažyminys. Pirmasis Morkūno pavyzdys visai sutampa su Vilentu, o Luko 16,25 atitikmens Vilento tekste nėra. Vulgatos konstrukcija čia irgi skiriasi, plg.:

Lk 16,25 *recepisti bona tua in vita tua V*

Taigi čia vėl būtų galima kalbėti apie originalią Morkūno vartoseną.

Esama ir tokių atvejų, kai Morkūno *Postilės* eksplicitinę refleksyvumo raišką Rėjaus *Postilėje* atitinka implicitinė raiška, plg.:

Mt 8,3

Ježus ištiefes ranká fawa dařiliteia io MP 73
wyćiągnąwfsy Ježus rękę dotknął go RP 155
Iefus ifchtiefs ranka fawa / dařiliteia ió EE 27

Jn 10,15

žywáta [...] guldžiu vž awis maná MP 181
dufżę [...] kładę żá owiecżki RP 385
fjwata mana guldau vfch awņs mana EE 66

Tokia Morkūno vartosena čia vėlgi veikiausiai nulemta analogiškų Vilento konstrukcijų.

Užfiksuota keletas pavyzdžių, kai Morkūno teksto sangražinės konstrukcijos visai neturi atitikmenų Rėjaus tekste. Pavyzdžiui, Morkūno *Postilės* 25 puslapyje esanti perikopė iš Evangelijos pagal Luką yra gerokai ilgesnė negu atitinkama Rėjaus *Postilės* perikopė ir pan. Palyginus tokius atvejus su *Evangelijomis bei Epistolomis*, vėl matyti, kad kalbamųjų nesutapimų priežastis – paraidinis Morkūno nusirašymas nuo Vilento. Šiuo požiūriu galima palyginti tokius būdingus pavyzdžius:

Lk 10,27

Milek Poną Diewą tawo iš wifos fįirdies tawa ir iž wifos dufżios tawa /ir iš wifos filos tawa / ir iš wifos dumos tawá MP 312
Bęndżieř miłował Páná Bogá twego / 3ę wřytkiego fercá fwego / 3ę wřytkich śil twoich / y 3ę wfytkiey myśli twoiey RP 651
Mņlek PONA Diewa tawa / ifch wiffos fchirdies tawa / ir ifch wiffas dufchias tawa / ir ifch wiffos fņļos tawa / ir ifch wiffos dumos tawa EE 107

Mt 22,4

fjítáy mana pietus pagatawiau MP 354
iuž obiad moy gotow ielt RP 742
fchitai / mana pietus pagatawijau EE 119

Antruoju atveju abiejose postilėse netgi vartojamos skirtingo tipo konstrukcijos, ir Rėjaus tekste sangraža visai nereikalinga. Tokie pavyzdžiai patvirtina teiginius, kad Morkūno *Postilės* perikopės verstos ne tiek iš Rėjaus originalo, kiek pasinaudota jau išverstais Vilento tekstais.

Apibendrinant reziumuotina, kad Morkūno *Postilės* perikopėse iš esmės vartojamas tik II, nelietuviškasis, refleksyvumo raiškos modelis, t. y. pirmojo ir antrojo asmens sferoje sangražiškai vartojami nesangražiniai įvardžiai. Pirmojo modelio konstrukcijų su sangražinio įvardžio formomis užfiksuota tik keturios. Kaip vieną iš pagrindinių tokios refleksyvumo raiškos priežasčių galima nurodyti tai, jog daugeliu atveju refleksyvinės perikopių konstrukcijos Morkūno yra paraidžiui nusirašytos nuo Vilento *Evangelijų bei Epistolų*. Kiek tai yra aklas nusirašymas, o kiek pritarimas tokiai refleksyvumo raiškai, padėtų išsiaiškinti *Postilės* pamokslų refleksyvinių konstrukcijų analizė, nes Rėjus nesangražinius įvardžius refleksyvumui reikšti vartoja rečiau nei Morkūnas. Taigi teiginys, kad II refleksyvumo raiškos modelio konstrukcijų gausos lietuvių senuosiuose raštuose viena iš priežasčių – lenkiškų

originalų įtaka, kalbant apie Morkūno *Postilę* priimtinas rezervuoti. Rėjaus refleksyvumo raiška šiuo atveju kaip tik galėjo būti sektinas pavyzdys jo knygos vertėjui į lietuvių kalbą. Apie didesnę tokio pobūdžio įtaką galima kalbėti daugiau voicečių ar lotynų kalbų originalų požiūriu, ypač turint galvoje čia aptartas Baltramiejaus Vilento *Evangelijų bei Epistolų* refleksyvines konstrukcijas. O apskritai pasakytina, kad Rėjaus *Postilės* perikopių kalba refleksyvumo raiškos požiūriu yra geresnė už Morkūno *Postilės* perikopių kalbą.

THE EXPRESSION OF REFLEXIVITY IN THE PERICOPES OF JOKŪBAS MORKŪNAS' *POSTIL*

Summary

The article compares certain aspects of the expression of reflexivity in the pericopes of Morkūnas' *Postil* with the equivalents of the Polish original – Rej's *Postil* – and Baltramiejus Vilentas' *Gospels and Epistles*, used by Morkūnas. The review of the pericopes of Morkūnas' text resulted in finding 202 reflexive pronoun structures. In most cases the expression of reflexivity is non-Lithuanian when non-reflexive pronouns are used for the first and second person. About one third of these structures do not coincide with the corresponding structures used by Rej in his *Postil*, but almost all coincide with the text of Vilentas' *Gospels and Epistles*. This confirms earlier statements that Morkūnas took the majority of the texts of pericopes from Vilentas. Altogether it should be observed, that the language of the pericopes of Rej's *Postil* in terms of the expression of reflexivity is better than the language of the pericopes of the *Postil* by Morkūnas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Bezenberger A., 1877, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts, Göttingen.

Biržiška V., 1957, Senųjų lietuviškų knygų istorija, II, Chicago.

Biržiška V., 1990, Aleksandrynas, I. XVI–XVII amžiai (antrasis (fotografuotinis) leidimas), Vilnius.

Chrakovskij 1990 – В. С. Храковский, Залог, – Лингвистический энциклопедический словарь (гл. ред. В. Н. Яцева), Москва, 160–161.

EE – [Baltramiejus Vilentas], Euangelias bei Epiftolas [...] pilnai ir wiernai pergulditas ant Lietuwifchka Szodzia / per Baltramieju Willenta [...] Metu M. D. LXXIX. [1579].

Genjušene 1984 – Э. Генюшене, Поссесивность и транзитивные рефлексивы в литовском языке, – Балто-славянские исследования, Москва, 95–101.

KPSBJ – Категория поссесивности в славянских и балканских языках (отв. ред. Вяч. Вс. Иванов), Москва, 1989.

Maskuliūnas B., 2000, Refleksyviojo posesyvumo raiška Mikalojaus Daukšos *Postilės* perikopėse, – Archivum Lithuanicum, II, 107–124.

M a s k u l i ū n a s B., 2003, Kaitomosios ir nekaitomosios savybinių įvardžių formos lietuvių senuosiuose raštuose, – Valoda – 2003. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums, XIII, Daugavpils, 163–168.

MP – [Jokūbas Morkūnas], Pofilla LIETVWISZKA [...] WILNIVY [...] Metuofe Diewa 1600.

P a l i o n i s J., 1967, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius.

R o s i n a s A., 1973, Viena asmeninių I ir II asmens įvardžių vartosenos ypatybė lietuvių senųjų raštų kalboje, – Blt IX (2) 161–169.

R o s i n a s A., 1988, Baltų kalbų įvardžiai, Vilnius.

R o s i n a s A., 1996, Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai, Vilnius.

RP – [Rej Mikołaj], Pofilla Polska [...] W WILNIE [...] 1594.

V – Vulgata. Cituojama iš: Nestle-Aland, Novum Testamentum Latine, Stuttgart, 1992.

V a s i l i a u s k i e n ė V., 1997, Daiktavardžio ir įvardžio genityvo vieta senojoje lietuvių kalboje, – LKK XXXI 104–121.

Z i n k e v i č i u s Z., 1988, Lietuvių kalbos istorija, III. Senųjų raštų kalba, Vilnius.